

- тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, у тому числі транспортні засоби дипломатичних представництв і консульських установ, та громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби

- входити (проникати) в жилі та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей;

- використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їх згодою), підприємствам, установам та організаціям, за винятком транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій, для запобігання терористичному акту, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні терористичного акту, або для доставки осіб, які потребують термінової медичної допомоги, до лікувальних закладів, а також для проїзду до місця злочину» [2].

Таким чином, розпочата 14 квітня 2014 року антитерористична операція на південному сході України з ухваленням нового закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» не припиняється, а проводиться одночасно. Проте, внесені зміни до українського законодавства передбачають поступову зміну формату АТО на операцію Об'єднаних сил, яку очолить військове керівництво, без зміни форм діяльності із забезпечення безпеки в Донецькій та Луганській областях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Муженко: Формат АТО завершується – операцію об'єднаних сил очолить військове керівництво. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/muzhenko-format-ato-zavershuettsia-operatsiiu-obiednanykh-syl-ocholyt-viiskove-kerivnytstvo-165449.html>.

2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>.

3. Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення: Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 7 жовтня 2014 року. URL: http://cons.parus.ua/_doc_view.asp?rx=09FH733877711bd2c4a783860caa719233250

4. Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом: Закон України від 5 червня 2014 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1313-18>.

5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/page>

6. СБУ: військовим передали керівництво воєнною операцією на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29119850.html>.

БОРОТЬБА ІЗ ПЛИННІСТЮ РОБІТНИКІВ, МОБІЛІЗОВАНИХ ДЛЯ РОБОТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЧЧИНИ У 1943-1945 РР.

Шипік Н.Ф.

Для покриття дефіциту робочої сили, необхідної для відбудовчих робіт на підприємствах важкої промисловості Донеччини у 1943-1945 рр., партійно-радянське керівництво вдалося до випробуваних в рамках командної економіки військового часу мобілізаційних методів, а саме трудової мобілізації міського і сільського населення працездатного віку. В ході її реалізації були використані величезні можливості у розпорядженні людським потенціалом, притаманні

тоталітарним системам. Зневажливе ставлення до умов життя і праці мобілізованих робітників суттєво вплинуло на рівень виконання поставлених державних завдань, у бік його зниження. У відповідь на ігнорування елементарних соціальних потреб мобілізованих, на індивідуальному рівні формувалась своєрідна практика виживання, що проявлялась у втечах з виробництва. Втеча з підприємств військової або прирівняної до неї промисловості каралась згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. ув'язненням терміном від 5 до 8 років. Самовільне залишення підприємства в умовах існування трудової повинності кваліфікувалось як трудове дезертирство або дезертирство з трудового фронту. [5, с.55].

Завідувач відділу вугільної промисловості ЦК КП(б)У Бережний у довідці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка зазначав, що самовільне залишення підприємств Донбасу станом на 10 лютого 1944 р. набуло масового характеру. З 79,2 тис. осіб, які прибули у вугільну промисловість Донбасу, самовільно пішло 9,7 тис. осіб або 12,2 %. Серед причин дезертирства він перелічував: 1) безкарність, бо на його думку керівники районних та сільських парторганізацій цілком відокремилися від боротьби; 2) відсутність політичної роботи як в місцях проведення мобілізацій, так і на підприємствах, до яких вони прибувають; 3) важкі побутові умови мобілізованих. З метою ліквідації дезертирства пропонував встановити ретельний контроль над залізницею з боку Наркомату шляхів сполучення та залізничної міліції, який унеможливить проїзд дезертирів з підприємств, а всіх затриманих повертати під вартою на виробництво. Наполягав на необхідності посилити відповідальність голів сільрад, колгоспів, управдомів, а також керівників будівельних організацій і підприємств за покривання та прийняття на роботу осіб, які дезертирували з підприємств. Рекомендував організувати через органи міліції пошуки та перепроведення уповноваженим Наркомату вугілля осіб, що дезертирували з вугільної промисловості для повернення їх в Донбас. Радив провести в ряді районів показові судові процеси над найбільш злісними дезертирами, а також над особами, що їх покривали. Акцентував на важливості створення необхідних житлово-побутових умов для мобілізованих та їх правильному виробничому використанню на вугільних підприємствах. І наостанок пропонував підсилити політико-виховну роботу, шляхом прикріплення до гуртожитків читців газет, агітаторів, а також проведенням бесід керівними робітниками шахт, комсомольських організацій, профспілок та парторганами [6, арк.3, 4].

Вищий рівень дезертирства серед вихідців з інших областей [2, арк.1], давав підстави завідувачам вугільних підприємств звинувачувати у плинності кадрів керівників областей, з яких робітники прибули. На думку завідувача трестом «Кіроввугілля» комбінату Ворошиловградвугілля, такі керівники «не надавали належного значення вугільній промисловості Донбасу, не вели масово-роз'яснювальну роботу при відправленні». Вказувалося також на безкарність дезертирів при поверненні додому, і навіть влаштування їх на роботу за місцем проживання. «Чимало робітників надсилають листи своїм рідним з проханням повідомити чи засудили тих, хто повернувся додому? Якщо ні, то будемо тікати. З дому їм повідомляють, що такі є та їх не засудили, тому народ продовжує бігти» [7, арк.325]. Уповноважений наркомату вугільної промисловості в січні 1944 р. запропонував прийняти закон, за яким не тільки дезертири вугільних підприємств, а й голови колгоспних сільрад та інші особи за приховування дезертирів засуджувалися б до примусових робіт на шахтах Донбасу [7, арк.272].

Проблема безкарності дезертирів була темою обговорення судовими органами. Так, у донесенні Голови військового трибуналу Ворошиловградської області від 2 травня 1944 р. доповідалося, що по шахтоуправлінню Ізваріне за січень-лютий дезертирувало 196 осіб, а до розгляду не було подано жодної справи. Перевірка факту безкарності дезертирів виявила, що більшість з них не виходила на роботу через відсутність взуття, а також тому, що окремих дітей цих працівників не прийняли до ясел. У деяких випадках мобілізованим було заявлено, що їх призивають лише на 3 місяці, а в Чернівецькій області декому навіть видавали мобілізаційні листки на 3-місячний термін. Після закінчення терміну людей не відпускали і вони йшли самі, вважаючи, що мають на те законні підстави. Коли такого роду дезертири потрапляли до суду, вони справедливо заявляли, що стали дезертирами внаслідок обману з боку вербувальників [8, арк.30,31].

Щоб побороти безкарність трудових дезертирів 29 червня 1944 р. Раднарком СРСР прийняв Постанову «Про усунення недоліків у практиці застосування указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р.». Прокуратура, наркомат юстиції і органи НКВС звинувачувались у тому, що вони пустили на самоплив ситуацію з таким явищем як дезертирство [1, с.120]. Постановою було передбачено обов'язкове ведення слідства по справам, пов'язаним із порушенням трудової дисципліни. Зазначено обов'язкове встановлення факту дезертирства, можливого місцезнаходження та прийняття заходів по затриманню міліцією. Слідство повинно було завершуватися у триденний термін і лише у випадку його особливої складності - до 10 днів. Заочний розгляд справ заборонявся. Процесуальне оформлення скорочене: допит дезертира, в необхідних випадках свідка, вибір запобіжних заходів, постанова слідчого, затверджена прокурором про віддання під суд.

Передбачаючи зростання обсягу роботи органів прокуратури, для низки промислових областей (Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької), збільшили штат слідчих органів. У листі прокурора УРСР до секретаря ЦК КП(б)У влітку 1944 р. було вказано на необхідність підготовки для цих областей України додатково не менше 100 слідчих. [9, арк.12]. Йшлося про необхідність негайно вжити заходи щодо укомплектування та перекидання до головних промислових регіонів слідчих з інших регіонів та виділення на посаду слідчого працівників від парторганізацій [9, арк.13]. Для організації роботи на місцях у 10 областей України відряджались працівники центрального апарату прокуратури УРСР. У райони з цією ж метою направлялися представники обласних прокуратур. Їхньою діяльністю були охоплені в Сталінській області 22 райони, Ворошиловградській – 12, Чернігівській – 13, Сумській – 9. У ряді підприємств встановлювався безпосередній нагляд органів прокуратури. Тільки за липень і серпень в органи прокуратури надійшло 30.265 тис. матеріалів на дезертирів військової промисловості з 8 областей, і то не по всіх районах. До видання постанови, в 1-й половині 1944р. щомісяця надходило в середньому по 9.800 тис. матеріалів. [9, арк.15-17].

Для виявлення дезертирів вважалося за необхідне провести суцільну перевірку за мобілізаційними списками тих, хто повернувся, та направити матеріали до прокуратури [9, арк.15,16]. До справи було також залучено службу Держбезпеки, що проводила перлюстрацію листувань з метою встановлення фактів дезертирства. Так, у спеціальному зведенні народного комісара Держбезпеки УРСР «Про дезертирство з трудового фронту мобілізованих для відбудови промисловості УРСР» від 11 вересня 1944 р. доповідалося, що з 1 липня до 15 серпня 1944 р. військовою цензурою була оброблена поштова кореспонденція від населення Сумської, Чернігівської, Вінницької, Одеської областей. Виявлено 153 повідомлення про дезертирство [9, арк.24].

Наслідком всієї бурхливої роботи стало збільшення кількості матеріалів, що подавали на дезертирів до суду. В липні 1944 р. було заарештовано та передано до суду військового трибуналу 3,211 тис. осіб [9, арк.17,18.]. Значна кількість справ поверталась для дорозслідування. Так, тільки за 1 половину серпня було повернуто для дорозслідування 398 справ. Серед причин повернення справ була названа неправильна мобілізація: направлення осіб, яким не виповнилося 16 років, важко хворих, наявність у мобілізованих малолітніх дітей, що залишились без догляду. Велика кількість справ були призупинені у зв'язку з нерозшуком. Траплялися і випадки безпідставного засудження. Так, трибунал Сталінської області засудив за дезертирство Мельника В.П., народженого в 1887р., який за віком не підлягав мобілізації та Бубліка М.І., який не дезертирував, а був командирований на іншу роботу. [9, арк.35].

Збільшилася також кількість справ, розглянутих судом військового трибуналу. Огляд роботи військових трибуналів НКВС українського округу у справах засуджених за дезертирство показав, що за III квартал 1944 р. надійшло 11,1 тис. справ, з яких розглянуто – 7415, направлено на дослідження – 3272. З загальної кількості підсудних на 5 років засуджено 58,9 %, на 6 років – 20, 7 років – 11,2, 8 років – 6,6, умовно – 3,3, менше 5 років – 0,9 %. На ряді підприємств були організовані показові судові процеси військового трибуналу над дезертирами [9, арк.33]. Керуючись принципами народногосподарської доцільності, керівники вишукували можливості використати засуджених в інтересах регіону. Так, на засіданні бюро Ворошиловградського обкому з метою їх трудовикористання було вирішено направити клопотання наркому внутрішніх справ

СРСР Л.Берії про дозвіл організувати в області табір із контингенту засуджених дезертирів з промислових підприємств [4, арк.13, 16].

Одним із наслідків посилення боротьби з дезертирством було збільшення випадків добровільного повернення дезертирів на виробництво. Так, до середини серпня тільки в Сталінській області повернулося понад 1 тис. осіб. Аналогічне явище спостерігалось у Ворошиловградській області [9, арк.2].

Щодо тих, хто повернувся добровільно, прокурор УРСР запропонував пом'якшити покарання: кваліфікувати їх дії як тривалий прогул і засудити до виправно-трудова робіт терміном на 6 місяців згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. [9, арк.3.]. У таких умовах 30 грудня 1944 р. з'являється новий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про надання амністії особам, які самовільно залишили підприємства військової промисловості та добровільно повернулися на ці підприємства». Указ набув широко розголосу. Його текст надруковали у газетах, вивісили на великих щитах у місцях масового скупчення людей. На підприємствах проведено збори для доведення його змісту до робітників, виділено агітаторів [2, арк.1]. Лише в Сталінській області протягом місяця після прийняття указу про амністію, не без допомоги органів прокуратури, міліції, господарських керівників, повернулися на підприємства оборонної промисловості 1962 осіб. Але за цей же час дезертирувало 2719 осіб, що поставило під сумнів ефективність заходів [3, арк.3]. У ході інтенсивної роботи органи прокуратури та суду дійшли власних висновків щодо причин дезертирства. Серед таких називалися: недостатнє роз'яснення указу, неповне охоплення гуртожитками, відсутність лазень (особливо в ряді підприємств вугільної промисловості), клубів і культурних розваг, випадки затримки зарплатні, погана організація громадського харчування, постачання одяжі, взуття та медичного обслуговування; безкарність осіб, що приховували дезертирів [9, арк.37].

Таким чином, репресивні дії перемежались з більш м'якими заходами, що мали на меті повернути мобілізованих робітників обличчям до влади. Проте, за жажливих соціально-побутових умов, справа по вирішенню проблеми плинності робітників пробуксовувала. Боротьбу з трудовим дезертирством за допомогою силових структур не можна назвати успішною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ветров І. Г. За лаштунками відбудови важкої індустрії УРСР: примусові мобілізації та дезертирство у вугільній промисловості (1943-1945 рр.) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки : збірник наукових праць. Київ : НПУ. 2008. Вип. 5 С. 116-123. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/15007/1/Vetrov.pdf>
2. Державний архів Донецької області. Ф.326. Оп.2. Спр.933. арк.1.
3. Там само. Спр.630, арк.3.
4. Державний архів Луганської області. Ф.П.179. Оп.2. Спр.405. арк.13, 16.
5. Кнышевский П.Н. Государственный комитет обороны: методы мобилизации трудовых ресурсов // Вопросы истории. 1994. №2. С.53-62.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп.76. Спр.879. арк.3, 4.
7. Там само. Ф.1. Оп.76. Спр.903. арк.325.
8. Там само. Ф.1. Оп.23. Спр.1185. арк.30-31.
9. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.23. Спр.1244, арк.12.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції

20 квітня 2018 рік
Маріуполь

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У 45

Головний редактор: **К.В. Балабанов**, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ.

Головна редколегія: **О.П. Реєнт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак**, д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ; **Г.І. Батичко**, канд. мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності, **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волоніць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, старший викладач кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н., доцент кафедри філософії та соціології; **С.В. Тарасов**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін. Відповідальний редактор: **В.М. Романцов** д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін.

*Затверджено на засіданні кафедри історичних дисциплін (протокол №8 від 20.03.2018).
Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету (протокол №9 від 18.04.2018).*

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я
431
У45

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 20 квітня 2018 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2018. – .191 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії та культури як складової всесвітньої історії.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, історичного краєзнавства.

В сборнике представлены научные материалы, включенные в программу Всеукраинской научно-практической конференции «Украина в мировом историческом пространстве». В нем освещаются различные аспекты украинской истории и культуры как составляющей всемирной истории.

Для ученых, преподавателей, аспирантов, студентов, магистрантов и всех тех, кто интересуется вопросами истории, культуры, исторического краеведения.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the Ukrainian history as a part of the global history as well as the acute problems in Ukraine's foreign policy.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy.

© Маріупольський державний університет, 2018

© Історичний факультет, 2018